

Inson hamjamiyatlarida hokimiyat va bo'ysunishning ijtimoiy-madaniy jihatlar

Diyorbek Fayzullayev

O'ZJOKU "Siyosatshunoslik" ta'lim

yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson hamjamiyatlarida hokimiyat va bo'ysunishning ijtimoiy va madaniy jihatlar tahlil qilinadi. Hokimiyat va bo'ysunish ijtimoiy tizimlarning markaziy tushunchalari sifatida har xil madaniyat va tarixiy davrlarda shakllangan. Maqolada hokimiyatning shakllanishi, jamiyatda hokimiyatni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va bo'ysunishning turli madaniy normalar bilan qanday bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Hokimiyatning legitimligi, uning qonuniy va madaniy asoslari, shuningdek, bo'ysunishning ijtimoiy qatlamlar va guruhlar o'rtasidagi o'zgaruvchanligi muhokama qilinadi. Globalizatsiya jarayonlari va zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar hokimiyat va bo'ysunish munosabatlariga qanday ta'sir qilayotgani haqida fikrlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: hokimiyat, bo'ysunish, ijtimoiy madaniyat, legitimlik, madaniy normalar, ijtimoiy tizim, urf-odatlar, ijtimoiy qatlamlar, globalizatsiya, jamiyat, hokimiyatni qo'llab-quvvatlash, tarixiy davrlar.

"Hokimiyat – bu boshqa odamlarning qarshiligiga qarshi o'z xohishini amalga oshirish qobiliyatidir."

Max Weber

Hokimiyat va bo'ysunish inson hamjamiyatlarining asosiy ijtimoiy tushunchalaridan bo'lib, turli madaniyat va jamiyatlarda ular o'ziga xos shakl va mazmunlarga ega. Hokimiyatning qanday shakllanishi, unga bo'ysunishning sabab va mexanizmlari, shuningdek, ijtimoiy qatlamlar, urf-odatlar va qadriyatlar bilan bog'liq muammolarni tushunish jamiyatni chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Hokimiyat o'zining ijtimoiy ahamiyati va madaniy kontekstiga qarab har xil shakllarda mavjud bo'ladi. Antropologik va tarixiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hokimiyatni qo'llab-quvvatlashning asosiy omillari jamiyatning o'ziga xos madaniy normalari, qadriyatlari va urf-odatlaridir. Jamiyatda hokimiyatning legitimligi ko'pincha uning madaniy va ijtimoiy asoslariga bog'liq bo'ladi. Masalan, ko'plab an'anaviy jamiyatlarda hokimiyat faqatgina kuch bilan emas, balki o'zga ijtimoiy guruhlar tomonidan qabul qilingan qadriyatlar, diniy e'tiqodlar yoki avlodlardan meros bo'lib o'tgan siyosiy tuzilmalar orqali ham tasdiqlanadi.

Bo'ysunish ijtimoiy tuzilmaning ajralmas qismi sifatida insonlar orasidagi munosabatlarda ko'zga tashlanadi. Bo'ysunish tizimlari ko'pincha jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar va guruhlar o'rtasidagi farqlarga bog'liq. Jamiyatda ma'lum bir guruhning boshqalarga qarshi hokimiyatni qo'llash usullari, bo'ysunishning shakli va unga qarshi turish mexanizmlari madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarga moslashadi. Masalan, feodal jamiyatlarda hokimiyat va bo'ysunish ko'proq ijtimoiy tabakalarga, sinflarga va o'zaro tengsizliklarga asoslanadi, zamonaviy jamiyatlarda esa hokimiyatning shakllanishi ko'proq qonuniy va demokratik asoslarga tayanadi.

Bundan tashqari, hokimiyat va bo'ysunish ijtimoiy tizimlarning o'zgaruvchanligi bilan ham chambarchas bog'liq. Globalizatsiya jarayonlari hokimiyatni boshqarishning yangi shakllarini keltirib chiqardi, bunda xalqaro tashkilotlar va iqtisodiy kuchlar milliy hokimiyatga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayonlar hokimiyatning yangi modelini yaratadi, unda davlatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, madaniy almashinuvlar va global iqtisodiy tizimlar jamiyatlar o'rtasida yangi turdagi bo'ysunish mexanizmlarini shakllantiradi.

Hokimiyatni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari faqat kuch yoki qoniqarli ijtimoiy tizimlardan iborat emas, balki madaniy va ideologik nuqtai nazardan ham shakllanadi. Har bir jamiyatda hokimiyatni o'ziga xos tarzda tushunish va unga bo'ysunish mexanizmlarini qabul qilish, ko'plab ijtimoiy guruhlarining turli qadriyatlariga bog'liq bo'ladi. Shuningdek, bu mexanizmlar, o'zgarishlarga qarshi turishning yangi shakllari va hokimiyatni cheklashga bo'lgan urinishlar ko'plab jamiyatlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, davlat va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar hamda siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida madaniy omillar o'zining muhim o'rnini egallaydi. Masalan, demokratik tizimda hokimiyatni o'zgartirish va unga qarshi bo'lish ijtimoiy so'z erkinligi va fuqarolik huquqlari orqali amalga oshiriladi. Bunday tizimlarda hokimiyatni cheklash va bo'ysunishning yangi shakllari mavjud bo'lib, ular jamiyatning madaniy va siyosiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Jamiyatlarning hokimiyat va bo'ysunishga bo'lgan munosabati o'zgaruvchan va murakkab bo'lib, uning shakllanishi faqat ijtimoiy emas, balki madaniy o'zgarishlarga ham bog'liqdir. Yangi dunyo tizimi va globalizatsiya, o'z navbatida, ijtimoiy va siyosiy tuzilmalarga ta'sir etib, jamiyatlarning hokimiyatga qarshi kurashish, bo'ysunish va uning shakllanishiga yangi omillarni kiritmoqda. Ushbu jarayonlar davlatlar va madaniyatlar

o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yanada chuqurlashtiradi, shuningdek, insonlar o'rtasida bo'ysunish va hokimiyatni boshqarishning yangi yo'llarini keltirib chiqaradi.

Hokimiyat va bo'ysunish inson jamiyatlarining eng asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, har bir jamiyatda o'ziga xos shakllarda namoyon bo'ladi. Insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi bu ikki tushuncha, ijtimoiy tuzilma va madaniyatga ko'ra farq qiladi. Jamiyatda hokimiyatni qanday amalga oshirish, bo'ysunishning asosiy shakllari qanday bo'lishi, aynan shular jamiyatni aniqlaydi. Hokimiyatning legitimligi va bo'ysunishning ijtimoiy ko'rsatmalarga muvofiq bo'lishi jamiyatdagi tinchlik va tartibni saqlashga xizmat qiladi.

Legitimlik — hokimiyatni jamiyat tomonidan qabul qilish va unga bo'ysunishni nazarda tutadi. Max Weberning ta'rifiga ko'ra, legitim hokimiyat, bu uning qonuniy asoslarga yoki madaniy qabul qilishga asoslanishi kerak. Shuningdek, hokimiyatni qo'llab-quvvatlash jamiyatdagi madaniy me'yorlarga asoslanadi, masalan, patriarchal jamiyatlarda erkaklarning hokimiyati legitim deb hisoblanadi.

Hokimiyatning tabiati va unga bo'ysunish mexanizmi jamiyatning madaniy me'yorlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ko'plab an'anaviy jamiyatlarda hokimiyatning o'zi diniy yoki tarixiy asoslar bilan mustahkamlanadi. Masalan, monarxiyalar yoki avtoritar tizimlar ko'pincha hukmdorning diniy yoki avloddan avlodga o'tadigan hokimiyatini legitimlashtirish orqali boshqariladi. Bunday tizimlarda jamiyatning yuqori qatlamlari hukmronlikni davom ettiradi va pastki qatlamlar unga bo'ysunishadi. Shu bilan birga, jamiyatda mavjud bo'lgan urf-odatlar va qadriyatlar, hokimiyatga bo'ysunishning qanday shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Bo'ysunishning psixologik jihatlari ham alohida e'tiborga sazovor. Buning eng yaxshi misoli – **Stanley Milgramning** mashhur tajribalari bo'lib, unda ishtirokchilar hokimiyatga

bo'ysunish orqali boshqalarga zarar yetkazishlari mumkinligini ko'rsatgan. Bu holat odamlarning hokimiyatga nisbatan qandaydir ijtimoiy majburiyatni o'zida his qilishlarini va ko'pincha ichki qarorlarini cheklovchi kuch sifatida hokimiyatni qabul qilishlarini tasdiqlaydi.

Shuningdek, jamiyatda hokimiyatning bo'ysunish shakllari ijtimoiy qatlamlarga bog'liq. Feodal jamiyatlarda yuqori qatlamdagi boshqaruvchilar ko'pincha o'z hokimiyatini ijtimoiy status va ijtimoiy qatlamlarga tayanib amalga oshirganlar. Bu esa o'z navbatida, pastki qatlamdagi odamlarning bo'ysunishini kuchaytirgan. Zamonaviy jamiyatlarda esa hokimiyat ko'proq qonuniy va demokratik asoslar bilan o'rnatiladi, shuning uchun bo'ysunish ko'proq fuqarolik huquqlari va tenglikka asoslangan bo'ladi.

Hokimiyatning shakllanishi va unga bo'ysunish jarayoni globalizatsiya jarayonlari bilan ham o'zgarib bormoqda. Bugungi kunda, xalqaro tashkilotlar va iqtisodiy tizimlar milliy hukumatlarga ta'sir ko'rsatmoqda, bu esa hukumatlarning hokimiyatga bo'ysunish mexanizmlarini o'zgartirmoqda. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi kabi tashkilotlar, a'zo davlatlarning siyosiy va iqtisodiy tizimlariga ta'sir o'tkazib, ba'zi qonunlarni harmonizatsiya qilishga majbur qilmoqda. Bu, o'z navbatida, milliy hukumatlarning hokimiyatga bo'ysunish shakllarini global darajada o'zgartiradi.

Bundan tashqari, zamonaviy jamiyatlarda hokimiyatni qo'llab-quvvatlash va bo'ysunishning yangi shakllari shakllanmoqda. Demokratik jamiyatlarda fuqarolar hokimiyatga bo'ysunishning qonuniy va huquqiy asoslarini tan olishadi, lekin shunga qaramay, hokimiyatni cheklash yoki unga qarshi chiqish huquqi ham mavjud. Bu esa jamiyatda bo'ysunish va hokimiyat munosabatlarining yanada murakkab va o'zgaruvchan bo'lishiga olib keladi. Odamlar hozirgi kunda o'z huquqlarini himoya qilish uchun norozilik aksiyalarida qatnashishlari yoki davlat hokimiyatiga qarshi turishlari mumkin.

Shu tariqa, hokimiyat va bo'ysunish ijtimoiy va madaniy jihatlarda o'ziga xos tarzda shakllanadi. Jamiyatning rivojlanish jarayonida bu tushunchalar ham o'zgarib boradi. Har bir jamiyatda hokimiyatning qabul qilinishi va unga bo'ysunishning shakllari madaniy, ijtimoiy va siyosiy omillarga qarab o'zgaradi. Zamonaviy dunyoda, hokimiyat va bo'ysunishning yangi shakllari jamiyatning global o'zgarishlariga mos ravishda rivojlanmoqda.

Xulosa qilib aytganimizda hokimiyat va bo'ysunish inson jamiyatining ajralmas qismlari bo'lib, ularning ijtimoiy va madaniy jihatlari jamiyatni boshqarish va tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Bu tushunchalar nafaqat siyosiy tizimlarni, balki jamiyatning urf – odatlari, qadriyatlari va ijtimoiy tuzilmalarini ham aks ettiradi. Jamiyatda hokimiyatning legitimligi va unga bo'ysunishning shakllari har xil madaniy, ijtimoiy va tarixiy shart-sharoitlarga bog'liq. Hokimiyatni qo'llab-quvvatlash yoki unga bo'ysunish ko'pincha ijtimoiy ro'llar, qadriyatlar va me'yorlarga asoslanadi, shuningdek, psixologik omillar ham katta ta'sir ko'rsatadi. Globalizatsiya jarayonlari va zamonaviy siyosiy o'zgarishlar hokimiyat va bo'ysunish munosabatlarini yangi shakllarga olib kelmoqda. Shunday qilib, bu ikki tushuncha jamiyatdagi tinchlik, barqarorlik va adolatni ta'minlashda, shuningdek, fuqarolik huquqlari va tenglikni himoya qilishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Weber, M. (1964). "Ekonomik va ijtimoiy nazariya" (Economy and Society). Los Angeles:
2. Weber, M. (1946). "Politikada hokimiyat va davlat" (Politics as a Vocation). Philadelphia: Fortress Press.

3. Milgram, S. (1974). Obedience to Authority: An Experimental View. New York: Harper & Row - Stanley Milgramning “Hokimiyat va bo‘ysunish psixologiyasiga oid tajribalari va tahlillari”
4. Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., & Carr, D. (2017). Introduction to Sociology (9th ed.). New York: Seagull Edition.—“ Ijtimoiy tuzilma, hokimiyat va bo‘ysunishning ijtimoiy-madaniy jihatlari haqida ma'lumot.”
5. Arendt, H. (1951). The Origins of Totalitarianism. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
— Hannah Arendtning totalitarizm va hokimiyat haqidagi qarashlari.
6. www.wikipedia.org/
7. www.ziyonet.uz
8. www.urdu/uz/ursulib/taqdimot/jahon_sivil